

ИВАН М. БАШЧАРЕВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет
Катедра за социологију

НОВЕ ПАРАДИГМЕ ОДНОСА СОЦИОЛОГИЈЕ И ИСТОРИЈЕ — ОД НЕГАЦИЈЕ КА ИНТЕГРАЦИЈИ

У раду ћемо разматрати однос двеју независних научних дисциплина, социологије и историје, током дугог периода њиховог академског постојања. Овај однос, настао као последица заједничког предмета истраживања, дуго времена се кретао од потпуне узајамне негације, преко увиђања потреба за сарадњом, до стадијума када је практично немогуће разлучити где престају компетенције једне науке, а почињу компетенције друге науке, и обрнуто. У том периоду сазревања и јасног диференцирања појединачних научних дисциплина, од огромне је важности проучити допринос теоретичара и истраживача како социолошких тако и историјских наука и уочити њихова запажања у погледу односа ових наука. На тај начин, приказаћемо да је читав спор настао као потреба да се социологија као млада научна дисциплина конституише у академској заједници, и да јој се јасно одреди предмет, али и што је још важније, метод истраживања. У том академском „лутању“ и „тражењу себе“ неминовно се долазило у „сукоб“ са другим научним дисциплинама које имају исти предмет истраживања, а у овом случају историјом. Временом, и у разним фазама академског сазревања, и социологија и историја схватају да „монопол“ над друштвом као предметом истраживања не мора значити и негацију друге научне дисциплине, већ може послужити као основа за интердисциплинарни сарадњу која ће дати значајније резултате истраживања.

¹ ivanbascarevic80@gmail.com

Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

Кључне речи: социологија, историја, негација, сарадња, интердисциплинарни допринос.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У раду, који претендује да буде скроман допринос историјској социологији, разматраћемо настанак и развој ове академске дисциплине, као и њене савремене концепте. Приказаћемо најпре, узроке који су допринели конституисању савремене историјске социологије. Сматрамо да је један од узрока настанка ове научне дисциплине методолошки спор, у теорији познат као „борба за метод“ који се одвијао од осамдесетих година 19. века, све до шездесетих година 20. века. У овом раздобљу, социологија ступа на „велика врата“ академског дискурса већ конституисаних наука које проучавају друштвену стварност. Невоља је, међутим у томе, што је социологија тог периода, са својим широко постављеним предметом истраживања, неминовно улазила у домен других граничних дисциплина, на пример, економије, права, статистике, историје, и других, а ове будући да су се као академске дисциплине конституисале нешто раније, надмоћно су стале у сопствену одбрану, како егзистенцијалну тако и достигнутог нивоа свог научног сазнања.² Такође, „не мање важан јесте проблем јединства филозофије и науке који је колико традиционалан толико нов и актуелан данас“ (Поповић, 2018, стр. 35). Разматрајући однос историје и социологије, Душан Ј. Поповић, сада већ давне 1938. године, у првом броју часописа *Социолошки преглед* констатује „да се историја бави људском прошлошћу. Дакле, историјске чињенице се разликују од чињеница осталих друштвених наука само по временској позицији. Историја се бави догађајима, личностима и институцијама. У главном она се бави оним што се десило једном“ (Поповић, 1938, стр. 76). С друге стране, социологија се бави „међуљудским односима, у главном институцијама, појавама и процесима, колективним и типским [...] временски она се више бави садашњицом, али такође и прошлошћу“ (Исто, стр. 77). Дакле, ако је предмет истраживања исти, што је у случају социологије и других друштвених наука друштво, друштвена структура (схваћена веома разубђено кроз разне друштвене подсистеме) и појединац као њихов део, метод је тај који чини диференцијацију наука, сматрали су класични и каснији друштвени теоретичари. Према Д. Ј. Поповићу, „историја се при својим проучавањима, служи индиректним методом. Чињенице из прошлости не могу

2 Вид. Башчаревић, 2012; Башчаревић, 2013.

3 О проблемима актуелности филозофије и науке, вид. опширније у Поповић, 2018.

се посматрати директно него индиректно, преко докумената. Директно се не могу посматрати, јер су прошле“ (Исто, стр. 77). Међутим, како истиче овај аутор, „са социологијом стоји ствар другачије. Социологија, уколико проучава питање садашњости, може вршити посматрања и директно. Ипак, то практично не значи много. Социолог, ако хоће да добије сазнања о иоле већем проблему садашњице, треба да провери исте и сличне чињенице у разним групама, а то је немогуће учинити и извршити истовремено. Ова сазнања социолог може добити само индиректним путем – не на извору – него преко литературе, дакле исто онако као што то чини историчар“ (Исто, стр. 77). Поред тога, сама сложеност предмета истраживања утиче на немогућност да се он у целини сагледа и научно објасни, што је у крајњој линији и сазнајни циљ науке, из чега произилази потреба за стварањем, само наизглед самосталних академских дисциплина, која ће свака за себе проучавати посебан сегмент друштвене стварности. Резимирајући наше уводно излагање следићемо поменутог Душана Ј. Поповића и то из разлога јер пише у временском периоду који веома добро осликава тадашња схватања односа социологије и историје. Наиме, овај аутор је, позивајући на Фердинанда Тениса (Ferdinand Tenis) и Алфреда Вебера (Alfred Weber), сагласан са тиме да је „социологија исто толико везана историјом као и друштвеним животом околних народа, (односно, прим. И. Б.) потребно је да се конфротира прошлост са садашњицом како би се из прве добила јасна слика друге, јер обе заједно чине прилаз животу“ (Поповић, 1938, стр. 78). Крајњи домет настанка „ефекта поддисциплина“ стварање је неограниченог броја друштвених (и не само њих) наука са посебним предметом и методом истраживања, који се врло често граничи и преплиће са другом блиском науком. Коначно, на исти начин настаје и историјска социологија.

ИСТОРИЈСКА СОЦИОЛОГИЈА – КОНСТИТУИСАЊЕ ДИСЦИПЛИНЕ И ПРЕГЛЕД ДЕФИНИЦИЈА

У монографијама и научним студијама које су се у последњих двадесетак година појавиле на домаћој академској сцени (Antonić, 1995; Smith, 2001; Mitrović & Todorović, 2003; Milenković, 2009), приказан је детаљан увид у стање у коме се налази историјска социологија као научна дисциплина. Поједини аутори констатују (Antonić, 1995) да након почетног успеха у делима класичних друштвених теоретичара, као што су К. Маркс (Karl Marx), М. Вебер (Max Weber), Е. Диркем⁴ (Emile Durkheim), А. Смит (Adam Smith), А. Токвил (Alexis de Tocqueville) и други, који су наглашавали исто-

ријски приступ у проучавању друштва, период све до средине двадесетог века карактерише специјализација социолошке науке и њена готово потпуна аисторичност. Проучавајући однос социологије и историје у временском периоду блиском поменутиим класичним ауторима, као њихов савременик, Јован Ђорђевић истиче да су односи ових двеју научних дисциплина „многобројни и сложени, (али да се, прим. И. Б.) могу изразити у три основна правца. Прво, социологија уноси ред у историјске догађаје и тиме даје средства за објашњење историје [...] друго, социологија пружа историји тачке гледишта, односно метод, (јер, прим. И. Б.) омогућава прелаз од традиционалне историје до историје као позитивне науке. Она је позивала историчара да историјски опис врати тамо где се он у ствари и одиграва: у друштву. Она је указала да се он има укључити у општи друштвени процес који има своје законе, своје токове и своје правилности [...] треће, социологија позива историју на служење објективној истини“⁵ (Ђорђевић, 1938, стр. 84–87). Узроци касније промене сазнајног циља социологије су бројни. Осим бурних социополитичких дешавања међуратног периода у Европи, који карактеришу појава нацизма у Немачкој, или стаљинизма у Русији, у осталим земљама снажне социолошке традиције, попут Француске, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, С. Антонић наводи два основна разлога смањеног интересовања за системско бављење историјом: први је очигледан неуспех историјског позитивизма да – било у виду позитивне философије историје било у виду социологије – дође до историјских закона подједнако очигледних и проверљивих као што су они који владају у физици, а други, настојање социолога (нарочито у САД) да изградњом специфичних истраживачких метода и издиференцираног предмета истраживања омогуће ја-

4 На пример, према мишљењу Ј. Ђорђевића, Емил Диркем је „у својим Правилима социолошке методе, означио историју као један од најплоднијих инструмената социологије; чак важнију и од етнологије и статистике које заузимају тако велико место у оквиру његове школе“ (Ђорђевић, 1938, стр. 89).

5 Наиме, према истом аутору историја је „од најранијих времена била у служби теологије, да би доцније прешла за још дужи период у службу политике, нарочито политике национализма. То долази отуда, као што је Диркем указао, што је историја дуго била колективни и спонтани мемоар друштва. Када су савремена друштва добила облик нације, снабдевене својим органима, снагама и тежњама, она су настојавала да истакну оно што их разликује да би доказала своју сопствену и оригиналну вредност [...] после рата (мисли се на Велики рат, прим. И. Б.) а нарочито последњих година, ова националистичка концепција историје је осуђивана не само са научне тачке гледишта него и са педагошке тачке гледишта, као једно од идеолошких средстава за стварање ратне психозе [...]“ (Ђорђевић, 1938, стр. 87–88).

снију индивидуализацију ове, у то време још увек доста младе науке“ (Antonić, 1995, стр. 30–31). Међутим, наслеђе класичне социолошке мисли, филозофије историје и саме историје уопште, било је исувише велико да би се могла уочити тако јасна диференцијација од занимања за историјску грађу у покушају објашњења друштвених догађаја. То је нарочито видљиво у делу О. Шпенглера (Oswald Spengler) у Немачкој, А. Тојнбија (Arnold Toynbee) у Енглеској, П. Сорокина (Pitirim Sorokin) у САД, или Ж. Гурвича (Georges Gurvitch) у Француској. У радовима наведених аутора скоро да се губила дисциплинарна разлика између филозофије, социологије и историје. Поред тога, снажан утицај на потоњи развој историјске социологије имали су управо професионални историчари који су у Француској четрдесетих и педесетих година 20. века били окупљени око часописа *Анали* (*Annales*). Наиме, „аналисти“ су сматрали да историја не би требало да остане на нивоу описивања историјских догађаја пратећи њихов временски след (догађајна историја), већ да је потребно усмерити пажњу на свакодневни живот појединаца или одређених друштвених група, сеоских или градских породица, религијски живот становништва, његове демографске карактеристике (смртност, наталитет, фертилитет), стања унутар економске или политичке сфере друштвеног живота, културе и уметности, саобраћаја, и других манифестација колективизма у историји⁶. Речју, свакодневни живот „обичних људи“. Значајан допринос оваквом „другачијем“ виђењу историје дали су управо М. Блок (Marc Bloch), а нарочито Ф. Бродел (Fernand Braudel). Радови ових аутора такође су премашивали круте дисциплинарне оквире и поставили „домаћи задатак“ каснијим историчарима и социолозима у погледу интердисциплинарног теоријског приступа и методолошке мултидисциплинарности. Поред тога, интересовање за историјском социологијом могло је бити повећано и радовима аналитичких филозофа, конкретно К. Попера (Karl Popper), који је учешћем у обнову деветнаестовековног спора познатијег као „борба за метод“ у свом сада већ класичном делу *Беда историцизма*, настојао да разреши методолошке проблеме који су од В. Дилтајевог (Wilhelm Dilthey) *Увода у духовне науке* и даље остали отворени⁷. С друге стране, занимање социологије за историју је вишеструко. Према мишљењу Ј. Ђорђевића, постоје бар три битна доприноса историје социолошкој науци: „прво, историја даје или потврђује извесне хипотезе социологије [...] друго, главна помоћ коју историја пружа социологији долази отуда што се

6 О „аналистима“, в. Milenković, 2016.

7 О односу позитивизма и историзма, в. Башчаревић, 2013.

она јавља као главни инструмент скупљања материјала и чињеница за социологију [...] скупљајући и доносећи грађу са разних крајева и разних епоха, она даје могућности социологији да врши извесна уопштавања и да изведе опште тенденције и законе. Без ове конкретне историјске грађе, социологија би у знатној мери била низ испражњених уопштавања и вербалних слика и апстракција [...] треће, историја пружа свест о историјском и релативном карактеру друштвених појава, (односно, прим. И. Б.) показује да се друштво и друштвене појаве мењају, развијају, крећу, имајући неизбежно свој почетак и крај“ (Ђорђевић, 1938, стр. 88–89). На тај начин, успон историјске социологије кретао се истовремено са тежњом да се пруже одговори на четири врсте методолошких недоумица које су се често појављивале током истраживачке праксе: 1. Проблем разграничења са историографијом – и пре свега, са социјалном историјом; 2. Проблем односа појединца и друштвене структуре, односно проблем друштвеног детерминизма; 3. Проблем друштвено-историјских закона, односно типа каузалности; и, 4. проблем употребе историјске грађе“ (Antonić, 1995, стр. 52). Према истом аутору, историјску социологију би могли дефинисати као примену општег референтног оквира, варијабли и експланаторних модела социологије на историјска друштва, њихове структуре, развојне правце и феномене“ (Исто, стр. 60). На сличан начин, већ у предговору своје социолошке хрестоматије, и Љ. Митровић и Д. Тодоровић сматрају да се термин историјска социологија обично примењује за социолошку анализу, засновану на изворима историјских података, или примарним (као што су оригинални документи у архивима) или секундарним (писане историје чији су аутори сами историчари)“ (Mitrović & Todorović, 2003, стр. 1). Односно, како наводи П. Миленковић, „историјска социологија обухвата онај део социолошког мишљења коме је задатак да истражи начине друштвене промене и правце друштвеног развоја. Верује се да је најпогоднији начин за реализацију овог задатка проучавање временске димензије процеса структурације, односно динамичка страна друштвених феномена, те да је сходно томе, сазнајно и практички најефикаснији начин аргументације историографски [...] историјску социологију чинило би свако друштвентеоријско истраживање које, на осмишљен начин, примењује проверу теоријских налаза поступцима историјске науке“ (Milenković, 2009, стр. 20–21) или како истиче Д. Смит (Denis Smith) „историјска социологија је проучавање прошлости да би се открило како друштва функционишу и како се мењају. Неки социолози су ’неисторични’ [...] не разматрају ни временску димензију друштвеног живота нити историчност друштвене структуре. Слично томе, неки историчари су ’несоциолошки’

[...] не разматрају ни општа својства процеса и структура, ни њихове односе према делима и догађајима [...] историјску социологију стварају историчари и социолози који испитују узајамно прожимање прошлости и садашњости, догађаја и процеса, деловања и структура. Они желе да повежу појмовно разјашњење, компаративну генерализацију и емпиријско истраживање“ (Smith, 2001, стр. 7–14). Према нашем мишљењу – *историјска социологија је научна дисциплина која своје научно објашњење заснива на „природној“ синтези историјских и социолошких теорија и метода, коришћењем релевантних историјских извора. Односно, квалитативна и квантитативна анализа историјске траге, применом херменеутике, уредног метода, анализе садржаја, статистичких метода, метода случаја, биографског метода и других, са циљем утврђивања каузалних веза између две или више различитих друштвених појава. Шта се може закључити из наведене дефиниције? Најпре, увиђамо разноврсност метода који се могу користити у анализи историјских извора. Поменути методи су мултидисциплинарни и нису нужно социолошки методи. Уопштено говорећи они су својствени и другим друштвеним, али и хуманистичким и природним наукама. Дакле, методи којима се служи историјска социологија су мултидисциплинарни и интердисциплинарни. Други конститутивни елемент горенаведене дефиниције су историјска грађа, односно историјски извори. Како сматра В. Милић, „у начелу сваки производ неке прошле делатности и свако непосредно или посредно сведочење о тој делатности могу бити историјски извор. У најопштијој и најгрубљој подели историјски извори се деле у четири групе. У прву спадају материјални остаци људске делатности (односно, прим. И. Б.) целокупна очувана материјална култура. Другу групу чине писани извори⁸ [...] писани документи који су настали као саставни део неког друштвеног процеса и неке друштвене делатности⁹ [...], књижевност, научна литература, штампа [...] Трећу групу извора чине ликовни извори [...], и фотографија у*

8 Ове изворе, Војин Милић разврстава према садржинским и формалним критеријумима и дели у две основне подгрупе. Према нашем мишљењу, за потребе овог рада довољно је набројати најважније и најчешће употребљиве писане историјске изворе. Види опширније у: Milić, 1996.

9 „На пример, ако се приликом склапања неког уговора, донесе нека одлука, у току су неке организоване друштвене делатности у вези са овим или неким другим документима (уговор, наредба, извештај и сл.). У овој врсти извора спадају и сви устаљени облици регистровања података о разним друштвеним појавама, као, на пример, регистровање природног кретања становништва, пореске књиге, званичне евиденције својинских односа и сл., пошто све евиденције ове врсте настају ради задовољења неких потреба постојеће друштвене организације“ (Milić, 1996, стр. 442–443).

свим својим облицима. Четврта група извора [...] су звучни извори. Поред музике, у ову групу спадају и звучни снимци неког историјског догађаја“ (Milić, 1996, стр. 442–443). Разноврсност историјске грађе, као и могућност да се на њој изводи квалитативна и квантитативна анализа употребом бројних научних метода и техника истраживања, повећава научну објективност, прецизност и систематичност историјске социологије и њене шансе да утврђивањем каузалних веза понуди адекватно научно објашњење друштвених појава, друштвене структуре, друштвених промена и процеса.

Уместо закључка

Резимирајући напред изречене ставове можемо констатовати да након свих међусобних размимоилажења, социологија и историја, а нарочито историјска социологија и историја имају добру перспективу у погледу интердисциплинарне сарадње. Овај однос, настао као последица заједничког предмета истраживања, дуго времена се кретао од потпуне узајамне негације, преко увиђања потреба за сарадњом, до стадијума када је практично немогуће разлучити где престају компетенције једне науке, а почињу компетенције друге науке, и обрнуто. Увидели смо да је читав спор настао као потреба да се социологија као млада научна дисциплина конституише у академској заједници и да јој се јасно одреди предмет, али и, што је још важније, метод истраживања. У том академском „диференцирању“ од других, социологија је неминовно долазила у „сукоб“ са другим научним дисциплинама које имају исти предмет истраживања, а у овом случају историјом. Ни историчари романтизма с краја 19. века, нарочито у Немачкој, не могу бити амнестирани од заблуда којима су, штитећи сопствену професију, уносили раздор и неразумевање природне потребе постојања социологије и њене сарадње са историјском науком. Тако је тек крајем тридесетих година двадесетог века могло бити констатовано да историја и социологија само различитим методолошким средствима приступају истом предмету истраживања, те да ће социологија једино историјском методом моћи да одреди шта је у извесној појави битно, а шта је у појединим случајевима специфично. Када социологија као теоријско-систематска и емпиријска наука не би довољно водила рачуна о чињеницама, њој би претила опасност да пређе у филозофију (док ће, опет, с друге стране, прим. И. Б.) „историја од социологије добити оно што је нарочито важно: добиће објашњење“ (Поповић, 1938, стр. 82). Дакле, временом, и у разним фазама академског сазревања, и социологија и историја схватају да „монопол“ над друштвом као предметом истраживања не мора нужно значити и негацију друге научне дисциплине, већ може послужити као осно-

ва за интердисциплинарну сарадњу која ће дати значајније резултате истраживања.

Литература

- Antonić, S. (1995). *Izazovi istorijske sociologije*. Beograd: Institut za političke studije.
- Башчаревић, И. (2012). У прилог схватању значаја упоредног метода у социологији. *Зборник радова Филозофског факултета*, 42 (2), 415–431.
- Башчаревић, И. (2013). *Позитивизам и историзам – између сличности и разлика*. Available at <https://pulse.rs/positivizam-i-istorizam-izmedju-slicnosti-i-razlika/>
- Ђорђевић, Ј. (1938). Социологија и историја. *Социолошки преглед*, 1, 83–91.
- Milenković, P. (2009). *Istorijska sociologija*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Milenković, P. (2016). *Škola Anala*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Milić, V., (1996). *Sociološki metod*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mitrović, Lj. i Todorović, D. (2003). *Sociologija i istorija*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet.
- Поповић, Б. (2018). *Филозофија феникс - илустрације – Етички аспекти косовске драме*. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
- Поповић, Д. Ј. (1938). Историја и социологија. *Социолошки преглед*, 1, 76–82.
- Smith, D., (2001). *Uspon istorijske sociologije*. Beograd: Zavod za udžbenike.

IVAN M. BAŠČAREVIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Sociology

NEW PARADIGMS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIOLOGY AND HISTORY – FROM NEGATION TO INTEGRATION

Summary

In this paper we will consider the relationship between the two independent scientific disciplines, sociology and history, over a long period of their academic existence. This relationship, arising from a common subject of research, ranged from complete mutual negation, through the recognition of the need for cooperation, to the stage when it is practically impossible to distinguish where the competencies of one science are being quenched, and the competences of an-

other science begin, and vice versa. During this period of maturation and clear differentiation of individual scientific disciplines, it is of the utmost importance to study the contribution of theorists and researchers of both sociological and historical sciences, and to notice their observations on the relationship of these sciences. In this way, we will show that the whole dispute arose from the need to constitute sociology as a young scientific discipline in the academic community and to clearly identify its subject, and more importantly, the method of research. In this academic "wandering" and "searching for oneself", sociology inevitably came into "conflict" with other scientific disciplines that have the same subject of research, and in this case history. In time, and at various stages of academic maturation, both sociology and history realized that the "monopoly" of society as a subject of research does not necessarily mean negation of the other scientific discipline, but can serve as the basis for interdisciplinary cooperation that will give more significant results of research.

Keywords: sociology, history, negation, cooperation, interdisciplinary contribution.

ДЕЈАН М. МИРОВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Правни факултет

ПРАВО НА СЛОБОДУ ИЗРАЖАВАЊА И РУСОФОБИЈА

У новембру 2016. године Европски парламент је донео резолуцију „Стратешка комуникација ЕУ у одбрани од пропаганде трећих страна“. У резолуцији се Русија изједначава са терористичком Исламском државом и у тоталитарном маниру се набрајају „неприхватљиви“ руски медији, попут Russia Today. Резолуција је у правној колизији са чланом 10. Европске конвенције за заштиту људских права и слобода који гарантују слободу изражавања и информисања на европском тлу још од 1953. године. Она је у супротности и са универзалним међународним конвенцијама попут Повеље УН, Универзалне декларације о људским правима и Међународног пакта о грађанским и политичким правима УН. Зато се она мора посматрати у контексту политички мотивисаних санкција које је УН увела против Руске Федерације 2014. године.

Кључне речи: Европски парламент, ЕУ, слобода изражавања, Руска Федерација.

ПРАВО НА СЛОБОДУ ИЗРАЖАВАЊА У МЕЂУНАРОДНОМ ЈАВНОМ ПРАВУ

У оквиру „Версајског“ међународног јавног права или права народа, у периоду 1918–1941. синоним за људска права била су права мањина, посебно у систему Друштва народа.² После формирања УН-а и наглог развоја теорије људских права (након 1945. године) право на слободу изражавања заузима значајније место у међународном правном поретку.³ Након 1945. сматра се

---

1 dejan.mirovic@pr.ac.rs

2 Brierly, 1942, стр. 90

3 Крећа и Пауновић, 2002, стр 246

да су поједина међународна људска права постала обичајна правна правила.⁴ То се свакако може тврдити и за право на слободу изражавања. Ипак, у постмодерној правној теорији на Западу настанак права на слободу изражавања покушава се везати искључиво за много старије изворе и догађаје, као што су Америчка или Француска револуција. Да се ради о исфорсираној правној конструкцији показује језичко тумачење америчке Декларације о независности (која никаква људска права не предвиђа за урођенике, напротив, користи говор мржње када их описује) или чувена правна анализа Француске револуције Слободана Јовановића.⁵ Дакле, правилније би било везивати развој људских права и права на слободу изражавања са формирањем УН-а.⁶

Према општеприхваћеној правној теорији данас право на слободу изражавања спада у она људска права која штите друштвени и морални интегритет личности.⁷ Она проистиче из слободе мисли, као и слободе вероисповести. Ако су та основна људска права гарантована у једном друштву, из њих произилази право на слободу изражавања, наводи се у правној теорији.⁸ Дистинкција је у томе што је слобода изражавања ближа јавном праву од претходно наведених права слободе мисли и слободе и вероисповести које се, углавном, везују за приватно право. Право на слободу изражавања може имати усмену и писмену форму. Међутим, право на слободу изражавања није само индивидуално право. Према правној теорији, која се углавном ослања на међународне кодификације после 1945. године, праксу Европског суда за људска права и одлуке Савета Европе, слобода изражавања се гарантује мањинским групама (оне могу бити мањина не само у етничком него и у политичком и религиозном смислу).

Након 1945. године слободу изражавања регулишу следећи универзални извори: члан 19. Универзалне декларације о људским правима УН-а и, изведен из претходне правне одредбе, члан 19. Међународног пакта о грађанским и политичким правима УН-а. Прецизније, Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године у члану 19. став 1. гарантује да „Нико не може бити узнемираван због својих мишљења“. Такође, став 2. истог члана прописује да „Свако лице има право на слободу изражавања; ово право без обзира на границе, подразумева слободу изражавања, примања и ширења

4 Милисављевић, 2016, стр. 98

5 Јовановић, 1932, стр. 385

6 Butler, 1944, стр. 3–4, 41,77

7 Пауновић, Кривокапић, Крстић, 2010, стр. 203–232

8 Хански и Шајнин, 2007, стр. 285

информација и идеја свих врста, у усменом, писменом, штампаном или уметничком облику, или на било који начин по слободном избору“.

На европском тлу Комитет министара Савета Европе у Препоруци бр. R(97)20 најпрецизније гарантује слободу изражавања, позивајући се на Декларацију шефова држава и влада држава чланица Савета Европе усвојену у Бечу 9. 10. 1993. године, Декларацију о слободи изражавања и информисања од 29. 4. 1982. године, као и на Декларацију о медијима у демократском друштву усвојену на Четвртој европској министарској конференцији о политици масовних медија (Праг, 7–8. 12. 1994. године). У тој препоруци (која се пре свега бави медијима, а не говорима политичара) и њеном анексу упућује се да се кроз „грађанско право дозвољава заинтересованим невладиним организацијама да подносе грађанске тужбе, омогућавајући одштету жртвама говора мржње и омогућавајући судске одлуке које жртвама дају право на одговор или налажу исправке...“. Осим тога, у складу са основним захтевима владавине права, „свако ограничење слободе изражавања или уплитање у њу мора бити подложно независној судској контроли... Национално законодавство и пракса у области говора мржње треба да ... анализирају и разјашњавају карактер конкретних случајева говора мржње и ту појаву у целини као и право јавности да приме такве информације и идеје“. У анексу Препоруке износи се да ограничавање слободе изражавања мора да буде прецизно дефинисано и да мора бити у складу са чланом 10. Европске конвенције за заштиту људских права и слобода: „Национално законодавство не треба да пружи неограничено дискреционо право органима надлежним за примену закона. То би било супротно начелу правне сигурности, и још конкретније захтеву садржаном у члану 10, став 2, ЕКЉП, по коме ограничења слободе изражавања морају да буду прописана законом. То, између осталог, значи да би ограничења требало да имају упориште у националном законодавству и да ти закони морају да буду довољно доступни и јасно и прецизно формулисани... Могућности за ограничавање слободе изражавања које су формулисане на неодређен или превише уопштен начин лако могу да произведу негативан ефекат...“. Такође, у анексу Препоруке Комитета министара СЕ износи се и да „Национално законодавство и пракса у области говора мржње треба да... анализирају и разјашњавају карактер конкретних случајева говора мржње и ту појаву у целини као и право јавности да приме такве информације и идеје“. У анексу Препоруке се чак случајеви кривичног гоњења због нарушавања слободе изражавања називају „проблематичним случајевима“ и препоручује се националним законодавствима да се „усредсреде“ на њих, јер „казна затвора за говор мржње треба да буде изузетак“.

У закључку анекса Препоруке Комитета министара Савета Европе поново се наводи да свако нарушавање слободе изражавања мора да буде у складу са чланом 10. Европске конвенције о људским правима: „да буде предвиђено потпуном и исцрпном листом ограничења одређених чланом 10, став 2, Европске Конвенције која мора уско да се тумачи; буде регулисано законом и формулисано јасним и прецизним изразима“. Комитет указује и на значај праксе Европског суда за људска права у вези са чланом 10. Европске конвенције за заштиту људских права и слобода. Ограничење слободе изражавања мора да буде у „складу са релевантном судском праксом суда и ’неопходност’ нарушавања слободе изражавања мора да буде доказана на убедљив начин“.

Дакле, Препорука Комитета министара Савета Европе из 1997. године, као најпрецизнији и најважнији извор регулисања слободе изражавања, успоставља веома широке границе права на слободу изражавања. Она се, као што смо претходно видели, позива на члан 10. Европске конвенције за заштиту људских права и слобода и праксу Европског суда за људска права у вези са чланом 10.

Члан 10. Европске конвенције за заштиту људских права и слобода, случајеви Аксоу и Јерслид пред Европским судом за људска права

Неколико година након поделе Европе на два супротстављена блока, донета је Европска конвенција за заштиту људских права и слобода (у даљем тексту: Европска конвенција) и ступила је на снагу 1953. године. У хладноратовском контексту Европска конвенција је без сумње била и средство у политичкој борби између два блока. Запад је оштро критиковао недостатак слободе изражавања у СССР-у. Такве тезе износили су чак и утицајни амерички неомарксистички попут Хеберта Маркузеа. Запад је наводно дозвољавао слободу изражавања.⁹ Москва, са друге стране, свесно ускраћује слободу људима, док се на Западу то дешава „случајно“.¹⁰

У том хладноратовском и совјетофобском контексту, 1950. године доноси се Европска конвенција и њен познати члан 10. који гарантује слободу изражавања. У члану 10. се наводи:

- 1) „Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан

⁹ Маркузе, 1983, стр. 29, 38, 42, 46–47, 49, 157, 167, 220.

¹⁰ Исто, стр. 12, 16, 21, 23, 26, 27, 29, 32–33

не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа.

- 2) Пошто коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно се може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу, или ради очувања ауторитета или непристрасности суда“.

Деценијама након тога (и након краја Хладног рата) Европски суд за људска права (у даљем тексту: Суд) и Европска комисија за људска права развили су обимну праксу решавања спорова у вези са тумачењем члана 10. Европске конвенције, тј. са тумачењем слободе изражавања. На пример, у познатом случају Аксоу, разматраном у октобру 2000, где је подносилац представке био писац и бивши посланик у парламенту који је осуђен због изјава (између осталог и на конгресу једне политичке партије) који се тичу проблема на југоистоку Турске, Суд је закључио: „... да је слобода изражавања, која је драгоцену за сваког појединца нарочито драгоцену за изабраног представника народа... У овом случају, дотични је говорио: у својству делегата и генералног секретара једне политичке партије у оквиру своје улоге на турској политичкој сцени... За разлику од Владе, Суд је оценио да спорне изјаве нису биле расистичке. По мишљењу Суда, подносилац представке је истакао постојање једног народа и његов говор се сводио на захтев за признавање права тог народа. Сходно томе његова осуда је несразмерна циљевима којима се тежило“. По други пут је подносилац представке осуђен због објављивања чланка у једном недељнику, а тада: „Суд је подсетио на кључну улогу штампе у демократији. Подносилац представке је изнео своје мишљење као политичар. Он није подстицао на употребу насиља. Насупрот томе његов чланак, који се ослањао на информације које су објавиле независне или јавне организације, имао је за циљ да упозори јавно мњење. Осуда је опет оцењена као несразмерна циљевима којима се тежило“. Код треће осуде подносиоца представке после објављивања брошуре о правима његовог народа: „... Суд је подсетио да је суштина демократије да дозволи изношење и разматрање различитих политичких пројеката, чак и оних који доводе ... у питање актуелну организацију државе, под условом да немају за циљ да угрозе саму демократију ... Суд је одлучио да је трећа спорна мера такође била у супротно-

сти са чланом 10. Конвенције“. Дакле, Европски суд за људска права је, тумачећи члан 10. Европске конвенције, истакао да јавно мњење има право да сазна информације из више извора под условом да оне не угрожавају саму демократију. Угрожавање демократије би се могло дефинисати у модерној правној теорији као позивање на насиље или укидање поделе власти.

Неколико година раније у случају Јерсилд против Данске, Европски суд за људска права је закључио да је члан 10. Конвенције прекршен забраном од стране данских власти, иако је дански новинар Јерсилд (на РТВ Данске у свом програму под називом „Недељни информативни магазин“) позвао чланове расистичке групе „Зелени капути“ да гостују у његовој веома гледаној емисији.¹¹ Они су тада износили расистичке ставове јер: „Током емитованог разговора, један од припадника ове групе отворено је себе назвао расистом, објашњавајући да је добро бити расиста и да Данска треба да припадне Данцима. Он је говорио и о свом учешћу у пљачки бензинске пумпе и тучи са полицијом. Затим је Јерсилд испричао како се 20 до 25 људи из једног насеља састају како би, између осталог, демонстрирали свој расизам, мржњу према имигрантима и подршку Кју клукс клану (ККК). Током интервјуа, један од њих је говорио о црнцима на веома увредљив начин, називајући их животињама, тврдећи да је сличност са животињама очигледна када се упореде њихове физиономије. Други саговорник, такође поборник ККК, мрзи стране раднике. Он за њих користи реч „перкере“, изузетно погрдан назив за странце који раде у Данској...“.

На крају прилога Јерсилд говори да овакве групе младих постоје и у другим деловима Копенхагена. Нешто касније након емитованог интервјуа, у априлу 1987. године, новинар је осуђен од стране данских власти: „... Јерсилд је осуђен као помагач на новчану казну од 1.000 круна... Испитујући како је емисија снимљена Градски суд је закључио да је Јерсилд самоиницијативно одлучио да направи телевизијску емисију, унапред свестан да ће изјаве дате у њој бити дискриминаторске и расистичке. Суд је мишљења да је Јерсилд подстицао тројицу младића да изразе своје расистичке ставове“.

Јерсилд се жалио Врховном суду на пресуду, али он је жалбу одбацио фебруара 1989: „Већина судија сматрала је да у овом случају није оправдана ослобађајућа пресуда на основу претежности слободе изражавања...“. Такође, дански правосудни органи су оспоравали информативну вредност емисије Јерсилда, тврдећи да је он монтирао спорни прилог тако да буде сензационалистички, а не информативни. Они су подсетили на велику моћ теле-

11 Цитати из праксе Европског суда за људска права у вези са чланом 10. према: Хациомеровић, 2001, стр. 201–215

визије као медија, указавши на чињеницу да већина Данаца гледа „Недељни информативни магазин“. Без обзира на то, Јерсилд је по данским правосудним органима подстицао тројицу младића да дају расистичке изјаве јер се у емисији није успротивио њиховим тврдњама: „те нема чврстог основа за претпоставку да гледаоци те изјаве нису могли схватити сасвим дословно“.

Европски суд за људска права одбацио је све ове наводе данских правосудних органа изневши следеће аргументе: „У поступку пред Европским судом за људска права закључено је да је неоспорно да су мере предузете против подносиоца представке ометале његово право на слободу изражавања“. Поставило се питање неопходности оваквих мера у демократском друштву. Зато је Суд при разматрању питања да ли је пресуда против Јерсилда била „неопходна“ узео у обзир принципе утврђене законима настале из судске праксе, а који се односе на улогу медија: „Слобода изражавања је једно од суштинских тема демократског друштва, а гаранције које се дају штампи од посебног су значаја... она има обавезу да преноси информације и идеје од значаја за јавност, а јавност, с друге стране, има право да их прима. Без тога, штампа не би могла да игра своју важну улогу будног посматрача у јавности... Суд сматра да није ни на њему, а ни на националним судовима да медијима намећу свој став о томе каквом техником треба да се користе при извештавању и наглашава да члан 10. штити и форму у којој се информације и идеје преносе... У погледу садржаја прилога, Суд је приметио да је уводни текст наратора поменуо већ покренуту јавну расправу и новинске коментаре о расизму у Данској, сугеришући тако публици да прилог посматра у том контексту... Такође, не може се никако с објективне тачке гледишта речи да је прилог посматран у целини имао за циљ пропагирање расистичких ставова и идеја... Такође треба имати у виду да је прилог био намењен добро обавештеној публици“.

Очигледно је да је Европски суд за људска права у случају Јерсилд из 1994. године закључио да су слобода изражавања, доступност информација о важним друштвеним питањима, посматрање целокупног контекста у коме су изјаве дате и обавештеност слушаца и гледалаца, примарни критеријуми за оцену да ли је неко злоупотредио слободу изражавања. Дакле, на гледаоцима и слушаоцима је да одлуче да ли ће гледати неку емисију и да ли ће подржати нечије ставове. Државне власти то не смеју да спречавају забранама. То је суштина слободе изражавања коју гарантује члан 10. Европске конвенције о људским правима и пракса Европског суда за људска права, показује анализа познатих случајева Аксоу и Јерслид.

**Дерогирање слободе изражавања гарантоване
чланом 10. Европске конвенције у контексту санкција Руској Федерацији**

Руска Федерација је чланица Савета Европе, дакле и потписница Европске конвенције. У том контексту члан 10. Европске конвенције важи и на њеном тлу, али и штити њене грађане и медије ван њених граница на европском тлу. Након издијања кризе у Украјини 2014. године, као да се та правна чињеница заборавила. Најпознатији пример оваквих двоструких стандарда је резолуција Европског парламента „Стратешка комуникација ЕУ у одбрани од пропаганде трећих страна“. Ова резолуција је први модерни правни акт донет од стране једног међународног субјекта који противправно ограничава слободу изражавања на европском континенту.

Европски парламент је донео резолуцију „Стратешка комуникација ЕУ у одбрани од пропаганде трећих страна“ у новембру 2016. године. У резолуцији, коју је иницирала пољска посланица Ана Фотиг, Русија се изједначава са терористичком Исламском државом. Русија наводно води „хибридни рат“ у Украјини, „не дели вредности“ Европске конвенције о људским правима и Међународног пакта о грађанским и политичким правима УН-а (иако је Русија ратификовала те вишестране међународне уговоре), „изврће истину“, изазива страх, „не жели дијалог“, представља се као једина заштита „традиционалних хришћанских вредности“, спроводи операције преко својих тајних служби, помаже политичке екстремисте и популисте, „фалсификује историју“, води сајбер кампању против ЕУ.¹² На крају резолуције, у тоталитарном маниру, чак се набрајају и „неприхватљиви“ руски медији попут Russia Today.

Дакле, резолуција је очигледно у правној колизији са чланом 10. Европске конвенције о људским правима који гарантује слободу изражавања и информисања на европском тлу још од 1953. године, али и са претходно наведеним пресудама у случајевима Аксоу и Јерслид. Она је у супротности и са универзалним међународним конвенцијама попут Повеље УН, Универзалне декларације о људским правима и Међународног пакта о грађанским и политичким правима УН, односно са међународним мултилатералним уговорима који су основ за регулисање права на слободу изражавања у модерном добу.

¹² European Parliament resolution of 23 November 2016. on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties, European Parliament, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2016-0441&format=XML&language=EN> (посећено 19. 8. 2017.)

Зато није било изненађење што је у Русији резолуција наишла на негативне реакције и то са највишег места. Руски председник је, коментаришући овакво нарушавање слободе изражавања, приметио да је најбољи начин за комуникацију „отворена дискусија“ у којој се износе „солидни аргументи“, а не забране коју су политички мотивисане.

Са друге стране, чланица ЕУ Естонија је 2017. године, позивајући се управо на резолуцију Европског парламента, забранила улазак руским новинарима у ту прибалтичку земљу. Дакле, резолуција Европског парламента, која је у суштини *soft law* или помоћни извор међународног права¹³, је због политичких разлога постављена изнад примарних извора међународног права. Једна декларација¹⁴ је, на тај начин, постављена изнад међународних уговора¹⁵, као што су Европска конвенција о људским правима, Универзална декларација о људским правима и Међународни пакт о грађанским и политичким правима УН-а. Да би кршење правних норми било још апсурдније, ЕУ је на овај начин дерогирала и своје примарно право – Повељу о основним правима ЕУ која је правно обавезујућа за све чланице ЕУ и која се позива на Европску конвенцију.¹⁶ Овакво поступање и грубо дерогирање хијерархије извора међународног јавног права, али и права ЕУ, не може се објаснити правним мотивима. Њих у суштини и нема у резолуцији Европског парламента. Искључиво су политички мотиви стајали иза доношења резолуције Европског парламента. Зато се они морају посматрати у контексту русофобије, која је постала доминантан дискурс на западном делу европског континента након 2014. године. Коначно, резолуција „Стратешка комуникација ЕУ у одбрани од пропаганде“ трећих страна наставак је совјетофобије из времена Хладног рата. Разлика је у томе што се тада Запад борио против Москве проширивањем важења људских права на континенту, сада их ограничава због истих политичких циљева. Дакле, поштовање и територијална надлежност основних људских права као што је слобода изражавања улазе у регресивну фазу на почетку XXI века. Велики руски правник Иван Иљин писао је да правни поредак важи за све народе.¹⁷ Слобода изражавања не може важити само када иде у корист једне стране у дијалогу. Догађаји у Украјини и санкције које су уследиле након њих захтевају отворен дијалог на европском континенту у којем ће учествовати обе стране или представници свих

13 Аврамов и Крећа, 2008, стр. 68

14 Бартош, 1986, стр. 56–67

15 Крећа, 2012, стр. 86

16 Јањевић, 2009, стр. 317

17 Димитријевић, 2014, стр. 180

народа, источних и западних. Да ли нека од стране користи пропаганду уместо аргумената одлучују слушаоци и гледаоци који прате дијалог или расправу. Међутим, резолуција ЕП „Стратешка комуникација ЕУ у одбрани од пропаганде трећих страна“ управо дерогира тај дијалог који гарантује члан 10. Европске конвенције и пракса Европског суда за људска права у вези са слободом изражавања. Руски медији нису позивали на насиље или укидање поделе власти на европском континенту. Дакле, нису угрожавали саме основе демократије која се заснива и на слободи изражавања. Исто се не може рећи за оне који су донели односну резолуцију ЕП и који су уместо аргумената посегли за забранама. Такве мере карактеристичне су за русофобију која има дубоке корене у међународном јавном праву.¹⁸¹⁹

Литература

- Аврамов, С. и Крећа, М. (2008). *Међународно јавно право*. Београд: Правни факултет.
- Бартош, М. (1986). *Међународно јавно право – уговорно право*. Београд: Службени лист СФРЈ.
- Brierly, J. L. (1942). *The Law of Nations: An Introduction to the International Law of Peace*. London: Oxford University Press.
- Butler, N. M., (1944). *The international law of the future: postulates, principles and proposals*. Washington: Carnegie Endowment International Peace.
- Димитријевић, В. (2014). *Између Чеке и Гесџајоа*. Београд: Catena mundi.
- Јањевић, М. (2009). *Консолидовани уговор о Евројској унији*. Београд: Службени гласник.
- Јовановић, С. (1932). *Вођи Француске револуције*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Касезе, А. (2005). *Међународно кривично право*. Београд: Београдски центар за људска права.
- Крећа, М. (2012). *Међународно јавно право*. Београд: Правни факултет.
- Крећа, М. и Пауновић, М. (2002). *Практикум за међународно јавно право*. Београд: Досије.
- Милисављевић, Б. (2016). *Међународно обичајно право*. Београд: Правни факултет.
- Мировић, Д. (2016). *Двосијруки стандарди: Запад и Русија*. Нови Сад: Зборник Матице српске за друштвене науке.

¹⁸ Мировић, 2016, стр. 277–285

¹⁹ 1972.

Пауновић М., Кривокапић Б., Крстић И. (2013). *Међународна људска љрава*. Београд: Правни факултет.

Хански Р. и Шајнин М. (2007). *Најважнији случајеви љред Комитетом за људска љрава*. Београд: Београдски центар за људска права.

Хациомеровић Џ. (2001). *Изводи из судске љраксе Европској суда за људска љрава*. Сарајево: Савет Европе.

DEJAN M. MIROVIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Law

THE RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION AND RUSSOPHOBIA

Summary

The freedom of expression is a contribution to the open public debate, but it also guarantees the freedom of the oppositional opinion and the work of electronic and printed media as well. The European Court of Human Rights and the European Commission for Human Rights have developed large practice in the settlement of disputes about the interpretation of Article 10 of the European Convention or about the interpretation of the freedom of expression. In the well-known case of *Jersild v. Denmark*, the European Court of Human Rights decided that: “Freedom of expression constitutes one of the essential foundations of a democratic society.” However, after the outbreak of the Ukrainian crisis in 2014, a great change happened. The line between the freedom limitation and the hate speech was erased. In November 2016, the European Parliament passed the resolution “EU Strategic Communications to Counteract Propaganda against it by Third Parties”. In this resolution, Russia is equated with the terrorist Islamic State, while Russian media, like *Russia Today*, are listed, in a totalitarian manner, as “unacceptable”. The resolution is in a legal conflict with Article 10 of the European Convention, which has guaranteed the freedom of expression and information on the European soil since 1953. It is also in violation of universal international conventions such as the UN Charter, the Universal Declaration of Human Rights, and the International Covenant on Civil and Political Rights. On the other hand, Estonia, a EU member state, referred to the same Resolution of the European Parliament in 2017 when it forbid the entrance of Russian journalists to this Baltic country. So, the Resolution of the European Parliament, which is, in essence, a soft law or an

auxiliary source of the international law, is set above the primary sources of the international law for political reasons. Therefore, it must be viewed in the context of politically motivated sanctions that the UN has introduced against the Russian Federation in 2014.

Keywords: European Parliament, EU, freedom of expression, Russian Federation.